

УДК 378.3:811.133.1'36

ЯВИЩЕ КІНЕСИЧНОЇ ЛАКУНИ У ВИВЧЕННІ ДРУГОЇ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ В НЕМОВНОМУ ВНЗ**Лось О. В.**

У статті розглядається явище кінесичної (невербальної) лакуни на прикладі другої іноземної (французької) мови в немовному ВНЗ. Автором проведено аналіз жестів привітання, вказівних, описових та інших комунікативних та некомунікативних жестів, які не співпадають у різних культурах. Жести україно-французької паралелі розглянуті з точки зору еквівалентності і можливості їх застосування в різних за тональністю ситуаціях. Наголошується на важливості урахування лінгвокультурного та невербального аспектів у викладанні іноземної мови.

Ключові слова: кінесична лакуна, "німа мова", лінгвокультурологічна реальність, кодифікований жест, фразеологічний омонім.

В статье рассматривается феномен кинесической (невербальной) лакуны на примере изучения второго иностранного языка (французского) в неязыковом вузе. Автором проведен анализ жестов приветствия, указательных, описательных и других коммуникативных и некоммуникативных жестов, не совпадающих в разных языках. Жесты украинско-французской параллели рассматриваются с точки зрения эквивалентности и возможности их употребления в разных по тональности ситуациях. Автор акцентирует внимание на важности лингвокультурного и невербального аспектов в ходе изучения иностранного языка.

Ключевые слова: кинесическая лакуна, "немой язык", лингвокультурологическая реальность, кодифицированный жест, фразеологический омоним.

In this article the phenomenon of kinetic lacuna as a non-verbal gap is explored and exemplified by learning French as a second foreign language at non-linguistic higher educational institution. The author analyzes gestures of welcome, indication, description and other communicative and non-communicative gestures that do not coincide in different cultures. Gestures of the Ukrainian-French parallel are viewed in terms of equivalence and possibilities of their use in various situations. Emphasis is placed on the importance of taking into account linguistic, cultural and non-verbal aspects in teaching a foreign language.

Key words: kinetic lacuna, "silent language", linguistic and cultural reality, codified gesture, phraseological homonym.

Постановка проблеми. Викладання другої іноземної мови, зокрема французької, в немовному ВНЗ відбувається в більш обмеженому обсязі, ніж підготовка з першої іноземної мови, потребує ретельної самопідготовки, додаткових зусиль з боку студента. Насамперед через те, що за досить обмежений термін (2,5 роки) треба опанувати нову мову від початкового рівня до рівня вільного спілкування, вміти підтримувати бесіду на загальнопобутову, професійну тематику, володіти основами ділового листування тощо. Викладання другої мови, в основу якого покладене пояснення лише базових фонетичних, граматичних явищ, суттєво обмежує уявлення студента про мову, культуру народу-носія мови і впливатиме на його подальші іншомовні комунікативні успіхи. Тому що успішне застосування іноземної мови у майбутній професійній діяльності передбачає володіння на достатньому рівні мовою у всій сукупності не тільки лінгвістичних явищ, а й відповідного обсягу фонетичної, лінгвокультурної інформації. Контактуючи з чужою мовою, людина сприймає її підсвідомо крізь призму своєї локальної культури, внаслідок чого неминує виникати різного ступеня нерозуміння, в основному специфічних проявів "чужої" культури. Тому тексти, створені в межах тієї чи іншої культури, викликають у студентів труднощі через розбіжності мовної, кінесичної й емотивної поведінки, яка відрізняє одну

локальну культуру від іншої, а також можуть слугувати джерелом як лінгвістичних, так і культурологічних зіставлень з метою виявлення національно-специфічних елементів. У зв'язку з цим процес викладання іноземної мови потребує оптимізації навчально-пізнавальної діяльності майбутніх фахівців, виявлення нових підходів задля якісної підготовки студентів до іншомовної комунікації.

Аналіз останніх досліджень. Проблемою мовної лакуни, національно-специфічного елемента певної культури, не відтвореного в перекладі з тієї чи іншої причини або того, що стає перешкодою для розуміння твору, займався багато лінгвістів. Французькі вчені Ж. П. Віне і Ж. Дарбельне займалися зіставленням лексики англійської і французької мови, знаходячи "білі плями" на семантичній карті однієї з мов, що з'являються в результаті відсутності еквівалента у вигляді слова слову іншої мови. Ю. Сорокін, І. Марковіна розглядали лакуну як розбіжність між лінгвокультурними спільнотами, як надлишковий або недостатній досвід однієї лінгвокультурної спільноти відповідно до іншої. Л. Веденіна визначила лакуну як фонову інформацію, тобто інформацію про предмети й явища національної культури, дала такому прошарку лексики назву лінгвокультурема, тобто лінгвокультурологічна реальія присутня в одній культурі, але відсутня в іншій.

Метою нашої статті є спроба описати паралелі кінесичних лакун в українській та французькій мовах, тобто лакун, що нерідко зустрічаються в іншомовному тексті в імпліцитній формі або виникають під час невербальної комунікації представників різних культур, спричиняючи непорозуміння, ускладнюючи міжкультурну комунікацію, особливо на початковому етапі вивчення мови.

Виклад основного матеріалу. Існує багато визначень поняття "лакуна". Словник іншомовних слів та термінів тлумачить поняття лакуни як пропуск у тексті. В. Муравйов визначає лакуну як прогалину в лексиці мови, яка пояснюється певними соціально-культурними причинами [5, с. 7]. С. Мечковська, В. Погосян, Є. Цейтлін вважають, що лакуна виникає за відсутності в мові слів, що відповідають безеквівалентній лексиці іншої мови [9, с. 64]. А. Медведєва вважає, що термін "лакуна" вживається для визначення семантичного значення певних фрагментів іншомовного тексту, які становлять певну складність для реципієнта. Тому під лакуною розуміються "темні", незрозумілі частини повідомлення, що виникають при його сприйнятті. Яскравим прикладом появи лакун є випадки, коли тексти і реципієнти належать різним історичним епохам або соціальним групам. Особливо багато лакун у випадку, коли комуніканти належать до різних лінгвокультурних спільнот, а реципієнт погано знає реальії, добре відомі носію тієї культури, до якої належить текст або будь-яке висловлювання. Подібне розуміння цього поняття знаходимо у Ю. Степанова, який виокремлює лакуни мовні або лінгвістичні. Лінгвістичні лакуни можуть бути абсолютними або відносними. Лакуни вважаються абсолютними, і, як правило, тільки в цих порівняно виняткових випадках, вони відчуюються в нормі й усвідомлюються при зіставленні перекладних словників як слова, що не мають еквівалента у вигляді слова, а зміст яких може бути переданий лише за допомогою словосполучення. Під абсолютними лакунами треба розуміти те, що в одній мові або культурі визначається окремим словом або усталеним фразеологізмом чи виразом, а в іншій мові не сигналізується, тобто не знаходить суспільно закріпленого виразу. Абсолютні лакуни можна спостерігати на словах або фразеологізмах (в тому числі на дискретних словосполученнях). Як зазначав французький лінгвіст Ж. Мунен, "кожна мова має часто специфічний спосіб відділяти та давати назву такому досвіду, що є спільним для всіх людей" [Цит. за: 5, с. 7].

А. Вежбицька пропонує поняття "ключових" або лінгвоспецифічних слів, у яких містяться концепти, що відображають спосіб життя, характерний для певної спільноти [2]. На думку О. Леонтович, концепти, що відображають особливості менталітету, когнітивне й аксіологічне ставлення до матеріального світу, засоби освоєння дійсності й її моральні оцінки, отримали назву лакунарні [3]. Г. Антипов розуміє під лакуною те, що є в одній локальній культурі і чого немає в іншій. Поняття лакуни інтерпретується в термінах "інваріант" і "варіант" певної вербальної і невербальної поведінки, притаманній тій чи іншій локальній культурі. Відтак лакуна є лексикою з культурним компонентом значення. Цю думку підтверджує висловлювання Г. Томахіна про те, що культурний компонент слова будь-якої мови з точки зору своєї генези і представленості буває загальнолюдським або регіональним. Культурний компонент

семантики лакун пов'язаний з національною культурою відповідного народу, невід'ємний від нього, тому він – своєрідний, специфічний за своїм походженням й обмежений рамками відомої культурно-мовної спільноти [8]. Так, під узагальнюючим поняттям лакуни розуміємо множинність повсякденно-побутових аспектів, традицій, прийнятих в тій чи іншій культурі. Погоджуючись з думкою О. Соловової про те, що лакуна являє собою насамперед комунікаційну прогалину, виділяємо такі типи лакун [6, с. 3]:

- суб'єктивні лакуни, які відтворюють національно-культурні особливості комунікантів, що належать до різних лінгвокультурних спільнот (кольорова символіка, цифрова символіка, характерні для тієї чи іншої нації риси);
- текстові лакуни, що виникають у випадку особливої специфіки тексту як інструменту спілкування, наприклад, белетристичні лакуни виникають у тексті художнього твору як комунікативна дистанція між автором і читачем;
- лакуни культурного простору, що сигналізують про невідповідність в оцінках культурного простору (навколишній світ, життєвий устрій, побут, запас знань, культурний фонд) представників тих чи інших лінгвокультурних спільнот;
- діяльнісно-комунікативні лакуни, які відтворюють національно-культурну специфіку різних видів діяльності (кінесика: міміка, жести, побутова або повсякденна поведінка).

Під час спілкування комуніканти користуються жестами привітання, вказівними, описовими та іншими комунікативними та некомунікативними жестами, які, як відомо, різняться в різних культурах. Поняття "німої мови" поєднує як жестову і мімічну мову, так і мову повсякденної або "звичної", поведінки. Замість того, щоб сказати "так", "згоден", ми можемо кивнути головою. Замість того, щоб привітатися, можна протягнути руку або схилити голову. Коли нам треба особливо підкреслити якусь думку, ми піднімаємо вгору вказівний палець. Тим же пальцем ми погрожуємо неслухняній дитині, і цей жест цілком заміняє наказ "Облиш!" Таким чином, можна зазначити, що мова жестів, у крайньому разі за своєю функцією, еквівалентна звуковій (вербальній) мові.

Функціональна еквівалентність мови жестів і вербальної мови вже визначена, але, на жаль, не всі розуміють, що мова жестів не є загальнолюдською, й іноді переносять символіку жестів, прийняту в одній культурі, до іншої, в результаті чого комунікація або не має місця, або ускладнюється. Якщо певне кінесичне явище може співпадати з іншим за змістом і функціональним призначенням, то досить велика кількість кінесичних залишаються лакунами і в змістовому, і в функціональному плані для носія певної мови. В нашій статті ми пропонуємо класифікацію жестових засобів, за основу якої покладений перекладацький принцип. Ми розглянули жести українсько-французької паралелі з точки зору еквівалентності і можливості їх використання в зв'язку з комунікативними потребами в різних за тональністю ситуаціях.

Всі жести національної культури можна поділити на три групи:

- жести-реалії. Такий жест є специфічним для даної культури і може бути зрозумілим лише для носія. Наприклад, у французькій культурі прийнятий жест – прогладжування пальцями по щоці. Українцями він належно не сприймається, але для французів означає, що "ти мені набрид; ти довго розмовляєш; розмова настільки затягнулася, що починає вже рости борода". Українським жестом-реалією з подібним змістом є легке притискання долоні під підборіддям або горизонтальний рух долонею по горлу в районі підборіддя, що красномовно підкріплюється образним висловлюванням "бути ситим розмовою по самісіньке горло", тобто "втомитися від розмови, нудьгувати від розмови";

- еквівалентні жести, які в свою чергу поділяються на дві групи:

- а) жести, у яких однаковий денотат, але різний спосіб вираження. Українці, виразно постукуючи пальцем нижче вилиці, хочуть сказати, що хтось "нажлуктився". Французи в цій ситуації згорнутими на кшталт трубочки пальцями правої руки повертатимуть справа наліво біля кінцівки носу, ніби намагаючись його скрутити;

- б) варіативні жести. До цієї групи належать жести, що відрізняються лише манерою виконання. Вони представляють національні варіанти. Такі жести легко ідентифікуються представниками іншої культури, завдяки інваріанту кінесичних засобів. Наприклад, жест, що означає низькі розумові здібності, в українців матиме вигляд руху вказівного пальця біля скроні, тоді як французи відтворюють його,

постукуючи вказівним пальцем по скроні. Такий жест як лічба виконується українцем вказівним пальцем правої руки, *загинаючи* пальці лівої руки. Француз для цього вказівним пальцем правої руки *розгинатиме* пальці лівої руки. Але цей жест буде цілком зрозумілим для представників як української, так і французької спільноти. Інваріантом жесту можна вважати виконання операції пальцем правої руки над пальцями лівої руки.

Жест, що передає стан пересиченості, про який вже йшлося в нашій класифікації (опис жестів-реалій), може використовуватися не тільки в переносному значенні, тобто пересичення від розмови, але й в прямому – пересичення від споживання їжі. Французьким еквівалентом є рух повернутої догори вниз долоні, але над головою. Тобто інваріантом цього жесту стане поперечний рух повернутої вниз долоні.

До еквівалентних засобів належить більшість кодифікованих жестів. Вони використовуються як засіб управління в сфері певної діяльності. Національна специфіка таких жестів виявляється в операціях виконання жестової дії. Українські жести більш іконічні, тоді як французькі "предметніші", оскільки імітують певною мірою реальні дії. Українці залучають обидві руки, а французи головним чином одну. Якщо в українців однакове значення мають як ліва, так і права руки, французи праву й ліву руки можуть використовувати для вираження одного й того ж значення [2, с. 261];

- ареальні жести. Ці жести ідентичні як в плані змісту, так і в плані вираження. Для франко-української паралелі такими жестами будуть жести, що означають "мати гроші", "кльово" (кулак правої руки з великим пальцем догори), задоволення (потирання рук), привітання (кивок голови, потиск долоні), відмова від відповідальності ("умиваю руки") і багато інших. Причиною появи ареальних жестів є схожі умови практичної діяльності, взаємовплив національних культур і анатомічна будова людини. До ареальних жестів, властивих українцям і французам, можна віднести предметні жести, жести, що повідомляють про емоційний стан, наказові жести тощо. Предметними жестами визначають:

- розмір, місце і напрямок (простягнувши вперед і широко розвівши руки, вказують на великий розмір речі; наближені долоні рук означають вузьке місце, розставивши долоні, навпаки, широкі; щоб відобразити висоту, піднімають руку вгору долонею вниз);

- форму (плоска форма – рух руки в горизонтальному положенні долонею вниз; кругла форма – заокруглені руки або долоні утворюють кулю);

- число (один – розігнути вказівний палець, два – вказівний і середній пальці і т. д.);

- рух (повільний рух руки вниз і догори; швидкий рух – рука швидко відштовхується від грудей).

Емоційними жестами можна вважати вираз сорому й покірності – опущені голова й очі. Вираз задоволення – потирання рук; загроза – стиснутий кулак; відчай – схрещені пальці рук біля грудей; охоплена руками голова. Вираз здивування – відкритий рот й широко розплющені очі; збентеженість і безпорадність – опущені вздовж тіла руки. Вираз відданості – долоня на грудях; нетерпіння – ляскання великого пальця середнім; захисту – рука, виставлена вперед. Наказуючими жестами будуть: віддалення – витягнута рука з вказівним пальцем; наказ – вказівний палець витягнутої руки, спрямований до землі. Наказ або прохання про мовчання імітується рухом вказівного пальця біля губів. Існуюча спільність жестів у національних культурах підтверджується наявністю в мовах відповідних фразеологічних омонімів. В їх основу покладено жестовий або мімічний образ, що набув в ході еволюції непрямого значення [2, с. 265]. До них належать фразеологічні одиниці на кшталт "умиваю руки", "ситий по зав'язку", "кивати головою", "перебити руки" та інші. Порівняння фразеологічних сполучних омонімів у французькій і українських мовах доводять, що деякі з них не мають аналога ("показати дулю", "перебити руки", "махнути на щось рукою" – *faire la nique*; *toquer*; *faire son deuil de qch*), інші співпадають ("руки опускаються" – *les bras m'en tombent*; "затуляти рота" – *fermer la bouche*; "повернутися спиною" – *tourner le dos*; "потирати руки" – *se frotter les mains*), а деякі співпадають за переносним значенням, але відрізняються за складом компонентів, що вказує на національну форму виконання жесту (по зав'язку бути ситим – *en avoir par dessus le menton (la gorge, la tête)*), на національні умови практичної діяльності ("носитися з кимось на руках" – *porter sur le dos*, "сісти на шию" – *monter sur le dos*).

Поява наведених фразеологічних одиниць пов'язана з тим, що французькі селянки під час роботи на полі носили дитину на спині, а також на національну форму вибору образу, який покладено за основу фразеологічної одиниці ("мати руки загребуші" – avoir les doigts crochus, дослівно "пальці загребуші", "і пальцем не кивнути" – se tourner les pouces).

Як і мовні засоби, жести і міміка наділені семантично-експресивним забарвленням, й на них розповсюджуються етичні норми поведінки. В цьому випадку етичні правила для жестово-мімічної поведінки кодифіковані в зауваженнях на кшталт "не вказуй пальцем", "не шморгай носом". Індивід орієнтується на вибір того чи іншого жесту в різних ситуаціях, беручи до уваги тональність спілкування. В. Андріанов виділяє наступні тональності для європейського культурно-історичного ареалу: піднесену, нейтральну, нейтрально-звичайну, фамільярну, вульгарну [2, с. 266]. Ми пропонуємо можливу класифікацію жестів на основі типів тональності. До сфери піднесеної тональності, що характеризується урочистістю, афективністю, належать ритуальні жести (пов'язані з релігійними ритуалами), символічні (привітання військових, жести голови уряду і т. ін.), ораторські жести (помах руки або рук, рука прикладена до серця, рука стиснута в кулак), жести для вираження почуття (caresser les cheveux d'un enfant).

Нейтральна тональність відрізняється нульовою емоційністю. До неї належать жести сфери управління (жестові команди військових, регулювальника вуличного руху, жести будівельників), а також описані вище предметні жести. Нейтрально-звичайна тональність: тут використовуються жести встановлення контакту (жест готовності учня відповідати, жест зупинки машини і т. ін.). Так, учень, готовий до відповіді, у Франції, піднімає вгору вказівний палець, тоді як в Україні – це піднята вгору рука, зігнута в лікті. Це ж стосується і жесту зупинки машини. Француз зупинятиме машину жестом руки, згорнутої в кулак з відставленим вгору великим пальцем. Українець махатиме рукою, відставленою горизонтально. Фамільярна тональність відрізняється наявністю жестів, що вживаються в невимушеній обстановці ("на великий палець", "мати гроші", поплескування по плечу або по спині, жест "забирайся геть!", французький жест "забирайся під три чорти!" і т. ін. Несанкціоновані суспільством жести належать до вульгарної тональності. Слід зазначити, що однією з відмінних рис жестової системи є її омонімічність унаслідок обмежених порівняно з мовою можливостей жестовираження. Багатьом жестам не властиве розмежування за тональністю. Якщо в мові ми маємо справу з синонімічним рядом слів, то в системі жестів кількість синонімів невелика, проте один жест може вживатися в ситуаціях різної тональності й виконуватися під різними редакціями. Наприклад, жест "витагнута вперед рука долонею догори" відтворює у випадку ораторського мовлення – запрошення, припущення, а в ситуації жebraка – прохання. Зведена догори рука в ритуальних сценах – урочистий жест. В системі військових висловлює команду "увага!" Можна говорити про жестову синонімію у випадку вказівних та наказуючих жестів. Як і вербальні засоби, вони підпорядковуються соціальним правилам їх вживання, вказують на соціальні розбіжності співбесідників. Вказівний жест долонею – жест ввічливості, особливо коли він супроводжується нахилом голови, що надає відтінку чемності. Цей самий жест, зроблений витягнутим вказівним пальцем, більш імперативний і відповідає зверненню на "ти", коли буде ізольованим, тобто не супроводжуватиметься іншими жесто-мімічними діями. Отже, позамова реальність, що оточує українців і французів, може бути абсолютно ідентичною, і все ж таки одна мова починає і лінгвістично оформлює ті сторони цієї дійсності, які інша мова вважає за краще не відтворювати.

Сприймаючи текст, студент користується певною низкою правил, властивих тільки його мові і культурі. Запропоновані правила іншої мови, втілені в тексті, належать іншій мові й культурі й часто розпізнаються як хибні або незрозумілі. Можна припустити, що усе, що сприймається як хибне і незрозуміле або дивне, є специфічною ознакою присутності в тексті мовних явищ або немовних корелятивів, неідентичних відповідним характеристикам реципієнта. Для виявлення цієї специфіки доцільно використати метод встановлення лакун, який можна охарактеризувати як метод зіставлення поняттєвих, мовних й емотивних категорій двох культур [7, с. 121–122]. Як уже зазначалося, лакуни є наслідком неповноти або надмірності досвіду лінгвокультурної спільноти, внаслідок чого не завжди можливо доповнити досвід

однієї лінгвокультурної спільноти досвідом іншої. Тому виявлення різних типів лакун сприяє поглибленню самого поняття "лакуни", а також розмежуванню рівнів мови і культури, в яких вони існують.

Висновки. Кінесичні лакуни є втіленням невідповідності невербального, емотивного та лінгвокультурного досвіду однієї мови відносно іншої. Цей факт не слід ігнорувати при вивченні іноземної мови. Бо саме мова жестів, міміка стає джерелом первинної інформації, яку імпліцитно отримують співбесідники під час комунікації. Жести україно-французької паралелі були розглянуті з точки зору еквівалентності і можливості їх застосування в різних за тональністю ситуаціях. Проведений аналіз українських та французьких жестів привітання, вказівних, описових та інших комунікативних та некомунікативних жестів виявив досить незначну кількість кінесичних лакун, що потребують додаткового тлумачення чи пояснення при перекладі тексту.

Література

1. Андрианов В. В. Сравнительная характеристика жестов русских и французов / В. В. Андрианов // Национально-культурная специфика речевого поведения. – М. : Наука, 1977. – С. 260–268.
2. Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов / А. Вежбицкая. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 288 с. – (Язык. Семиотика. Культура. Малая серия).
3. Леонтович О. Русские и американские парадоксы межкультурного общения : монография / О. Леонтович. – М. : Гнозис, 2005. – 352 с.
4. Марковина И. Ю. Лакуны как инструмент описания специфики локальных культур / И. Ю. Марковина // Проблемы организации речевого общения. – М. : Наука, 1981. – С. 161–179.
5. Муравьев В. Л. Проблемы возникновения этнографических лакун / В. Л. Муравьев. – Владимир, 1980. – 105 с.
6. Соловова Е. Н. Социокультурные лакуны: типология, причины появления и способы заполнения / Е. Н. Соловова // Иностранные языки в школе. – 2006. – № 6. – С. 2–7.
7. Сорокин Ю. А. Метод установления лакун как один из способов выявления специфики локальных культур / Ю. А. Сорокин // Национально-культурная специфика речевого поведения. – М. : Наука, 1977. – С. 120–136.
8. Томахин Г. Д. Реалии в культуре и языке. Реалия-предмет и реалия-слово / Г. Д. Томахин // Методическая мозаика. – 2007. – № 8. – С. 20–28.
9. Цейтлин С. Н. Язык. Речь. Коммуникация / С. Н. Цейтлин, В. П. Погосян. – СПб. : Каро, 2006. – 125 с.
10. Якобсон Р. О. Да и нет в мимике / Р. О. Якобсон // Публикации отделения структурной и прикладной лингвистики. Язык и человек. – М. : Издательство Московского университета, 1970. – Вып. 4. – С. 284–288.
11. Vinay J. P. Stylistique comparée du français et de l'anglais / J. P. Vinay, J. Darbelnet. – Paris : Les Editions Didier, 1997. – 334 p.